

นิเวศวิทยาวัฒนธรรมข้าวในลุ่มน้ำห้วยเสนง Rice Cultural Ecology in HauiSanang Watershed

อำนาจ ขำทวีพรหม*

Amnaj Khamtaweeprom

บทคัดย่อ

การลดลงของป่าต้นน้ำย่อมส่งผลกระทบต่อความหลากหลายทางธรรมชาติและระบบนิเวศ รวมถึงมีผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมที่เชื่อมโยงกัน การศึกษาครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษานิเวศวิทยาวัฒนธรรมข้าวในลุ่มน้ำห้วยเสนง โดยใช้กระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพ และแนวคิดทฤษฎีนิเวศวิทยาวัฒนธรรมของสจิวต การตีความทางวัฒนธรรมของ เกียร์ซ สัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลจำนวน 10 ราย ตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า การสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม โดยเลือกพื้นที่บริเวณลุ่มน้ำห้วยเสนง จังหวัดสุรินทร์ แบบจำเพาะเจาะจงของ โบแอส

ผลการศึกษาพบว่าพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยเสนง จังหวัดสุรินทร์ เดิมมีการจัดการทรัพยากรน้ำอย่างคุ้มค่า โดยใช้เพื่อการทำนา การเกษตรเพื่อยังชีพ ปัจจุบันพื้นที่ป่าลดลงทำให้รูปแบบการทำนาเปลี่ยนไปจากเดิม แต่ยังคงรักษาประเพณีวัฒนธรรมไว้อย่างเหนียวแน่น ด้านความเชื่อก่อนการทำนามีพิธีเซ่นไหว้พระแม่ธรณี การทำบุญในประเพณี 12 เดือนตามความเชื่อทางพุทธศาสนา การปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ สะท้อนออกมาอย่างเด่นชัดในองค์ความรู้ของการจัดการทรัพยากรตามความเชื่อ พิธีกรรม คติพื้นบ้าน ด้วยเหตุนี้ความหลากหลายทางนิเวศและทางวัฒนธรรมจึงเชื่อมโยงและพึ่งพาซึ่งกันและกัน จึงกล่าวได้ว่านิเวศวิทยาวัฒนธรรมข้าวกับการอนุรักษ์พื้นที่ต้นน้ำมีความสำคัญต่อการดำรงอยู่ของการดำเนินชีวิตอย่างยั่งยืน

คำสำคัญ: นิเวศวิทยาวัฒนธรรม วัฒนธรรมข้าว ลุ่มน้ำห้วยเสนง

*นักศึกษาระดับปริญญาตรีบัณฑิต สาขาวิชายุทธศาสตร์การพัฒนากุมิภาค มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์

Abstract

The reduction of head watershed forests will be affected to the natural and ecosystem diversity including the impact on the changes of the cultural that are related. The purpose is to study the rice cultural ecology in Huai Senang Watershed. This study used qualitative research and applied the theory of cultural ecology of Stewart, and cultural interpretation of Geertz. The data were collected by mixing methods research-ten key performances were interviewed, used triangulation, and participant and non-participant observation. The Huai Senang Watershed in Surin province is specified at area for the study which is based on French Boas.

The results of the study were revealed as follows: Initially, the Huai Senang Watershed in Surin province was highly managed at water resources for farming to earn the farmer's life. Presently, the forest area has been reduced. The pattern of doing farming is changed but it still maintains it's farming cultural traditions. For example, the ritual to pay respect to the Mother of Earth before the rice farming started; doing merit throughout the 12months tradition according to Buddhist beliefs; and the way of adaptation to the natural environment. These could be reflected prominently in the knowledge of resources management through faith and folk rituals. Because of this, ecological and cultural diversities can be linked and relied on each other. Therefore the researcher, , has been that the rice cultural ecology and upstream conservation are important to maintain the stability of one's life.

Keyword: Cultural ecology, Rice cultue, Huai Senang Watershed

บทนำ

มนุษย์ได้อาศัยทรัพยากรธรรมชาตินำมาปรับเปลี่ยนแปรสภาพเป็นปัจจัยใช้ในการดำรงชีวิต เมื่อมนุษย์เรียนรู้จากธรรมชาติมากขึ้นผ่านการลองผิดลองถูก รู้จักการเพาะปลูก การเลี้ยงสัตว์ และการตั้งถิ่นฐานอาศัยตามแหล่งที่มีความอุดมสมบูรณ์ มีการพัฒนาด้านการเพาะปลูกโดยใช้พืชพันธุ์ที่เหมาะสมกับพื้นที่ มีการพัฒนาการทางด้านสังคม ทำให้มนุษย์สร้างวัฒนธรรมขึ้นมาตามสภาพวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมในแต่ละสังคม แต่อย่างไรก็ดีความเปลี่ยนแปลงในสังคมย่อมเกิดขึ้น การพัฒนาประเทศที่ผ่านมาของประเทศไทยดำเนินไปตามแนวทางการพัฒนาให้มีความทันสมัยแทนที่ความล้าหลัง มีระบบเศรษฐกิจที่นำสมัยแบบสังคมอุตสาหกรรม ชุมชนชนบทเปลี่ยนเป็นชุมชนอุตสาหกรรม (Industrialization) และกลายเป็นเมือง (Urbanization) มีรูปแบบองค์กรของสถาบันต่าง ๆ ขนาดใหญ่ (Bureaucracy) และการพัฒนาทางด้านโครงสร้างพื้นฐาน ตามทฤษฎีความทันสมัย (Modernization theory) ตั้งแต่เริ่มใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 และแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติเป็นต้นมา พบว่าการพัฒนาประเทศมีผลกระทบต่อวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชนบทและในเมืองเป็นอย่างมาก เกิดปัญหาความเหลื่อมล้ำของคุณภาพชีวิต ปัญหามลพิษ ปัญหาทรัพยากรธรรมชาติ การเปลี่ยนแปลงของสังคมจากเกษตรกรรมเป็นสังคมอุตสาหกรรมตามกระแสของโลกาภิวัตน์ ผลกระทบของการพัฒนาอธิบายโดยอาศัยทฤษฎีความทันสมัย การลอกเลียนแบบตะวันตก และทฤษฎีการพึ่งพา (Dependency) (สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, 2548: 14-17)

ป่าไม้เป็นระบบนิเวศหนึ่งซึ่งประกอบไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติทั้งทางกายภาพและทางชีวภาพ ทรัพยากรแต่ละชนิดมีความสัมพันธ์กัน เมื่อเกิดผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติหนึ่งก็ส่งผลต่อทรัพยากรธรรมชาติอีกชนิดหนึ่งเกี่ยวพันกันเป็นลูกโซ่ การลดลงของพื้นที่ป่าไม้โดยเฉพาะพื้นที่ป่าไม้ที่เป็นแหล่งกำเนิดของต้นน้ำลำธาร นอกจากจะส่งผลต่อทรัพยากรป่าไม้โดยตรงแล้วยังส่งผลกระทบต่อทรัพยากรดินและน้ำ ซึ่ง เกษม จันทรแก้ว (2556: 1-4) กล่าวว่า ดินป่าไม้ในพื้นที่ต้นน้ำจะพังทลายได้ง่าย แต่ขณะเดียวกันก็มีสมรรถนะในการอุ้มน้ำสูงและค่อย ๆ ปลดปล่อยออกสู่ลำห้วย ลำธาร ดินป่าไม้ยังมีอินทรีย์วัตถุจำนวนมากช่วยกักเก็บน้ำไว้ในดินกว่าพื้นที่ราบ ในอดีตลำห้วย ลำธาร และแม่น้ำล้นเป็นแบบลำน้ำที่มีน้ำไหลตลอดปี (Perennial stream)

กล่าวคือมีน้ำไหลในลำห้วย ลำธาร และแม่น้ำตลอดทั้งปี มีปลาในน้ำอย่างอุดมสมบูรณ์ การลดลงของพื้นที่ป่าไม่มีส่วนที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ป่าที่เป็นแหล่งต้นน้ำ เกิดผลกระทบที่เห็นได้ชัดคือการพังทลายของดินลงสู่แหล่งน้ำ สูญเสียผิวหน้าดิน แล้วคุณภาพของน้ำเสื่อมโทรม ลำน้ำต้นจีน ที่น้ำลุ่ม ถูกทับถมด้วยทรายและกรวด ไม่สามารถใช้เป็นแหล่งปลูกพืชได้ ประเทศไทยและประเทศในเขตอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง ตั้งอยู่ในเขตร้อนที่ต้องใช้ดินป่าไม้เป็นที่กักเก็บน้ำ ไม่ใช่หิมะ กักเก็บดั่งเช่นประเทศในเขตอบอุ่นและในเขตหนาว ระบบการจัดการน้ำในลุ่มน้ำต้องใช้สมรรถนะการเก็บกักและปลดปล่อยน้ำสู่ลำห้วย ลำธาร และแหล่งน้ำอื่นในลุ่มน้ำ

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษานิเวศวิทยาวัฒนธรรมชาวในลุ่มน้ำห้วยเสนง

วิธีดำเนินการศึกษาวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ใช้กระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพ ตามแนวคิดทฤษฎีนิเวศ วิทยาวัฒนธรรม ของสจิวัด (Steward, 1995) การตีความทางวัฒนธรรม ของเกียร์ซ (Geertz, 1973) โดยเลือกพื้นที่บริเวณลุ่มน้ำห้วยเสนง จังหวัดสุรินทร์ แบบจำเพาะเจาะจง ของ โบแอส การตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า โดยการตรวจสอบแหล่งที่มาของข้อมูลในด้าน เวลา สถานที่ และบุคคล เพื่อพิจารณาว่าข้อมูลที่ได้มาต่างเวลา ต่างสถานที่ และผู้ให้ ข้อมูลต่างกันจะยังได้ข้อมูลเหมือนเดิมหรือไม่ และการตรวจสอบข้อมูลที่ได้จากวิธีการเก็บ ข้อมูลในวิธีที่ต่างกัน ได้แก่ การสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม การสัมภาษณ์ผู้ให้ ข้อมูล และการตรวจสอบเอกสาร

ผลการศึกษา

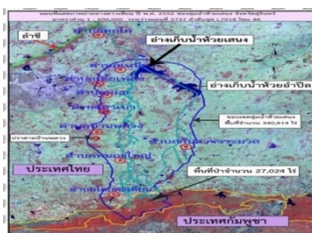
ลุ่มน้ำห้วยเสนง

ป่าต้นน้ำ เป็นระบบนิเวศหนึ่งหรือเรียกว่าระบบนิเวศต้นน้ำ ซึ่ง พงษ์ศักดิ์ วิทวัชชุดิกุล และคณะ (2554: 6-7) กล่าวว่า ระบบนิเวศต้นน้ำคือพื้นที่แห่งหนึ่งที่มีความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิตด้วยกันเอง และความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิตกับสิ่งไม่มีชีวิตที่อยู่โดยรอบสิ่งมีชีวิตนั้น ๆ ประกอบด้วย 3 ส่วน คือ 1) โครงสร้าง (Structure) ของระบบนิเวศ คือ ปัจจัยต่าง ๆ ที่ประกอบกันขึ้นมาเป็นรูปร่างหน้าตาของระบบนิเวศ เช่น ดิน น้ำ ป่าไม้ สัตว์ป่า อากาศ 2) การทำงานตามหน้าที่ (Function) ของระบบนิเวศ คือ กระบวนการต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจากปฏิกิริยาโต้ตอบซึ่งกันและกันระหว่างปัจจัยแต่ละตัวที่ประกอบขึ้นมาเป็นโครงสร้างของระบบนิเวศ ได้แก่ กระบวนการสร้างดิน กระบวนการหมุนเวียนของน้ำและธาตุอาหาร และกระบวนการถ่ายทอดพลังงาน ซึ่งทั้งหมดนี้ก่อให้เกิด 3) การให้บริการ (Services) ของระบบนิเวศต้นน้ำที่เป็นประโยชน์ต่อมนุษย์ เช่น ให้ผลผลิตในด้านอาหารจากป่า การดูดซับน้ำฝนและระบายน้ำจากชั้นดินลงสู่ลำธาร พื้นที่ลุ่มน้ำห้วยเสนงมีพื้นที่ต้นน้ำอยู่ในเขตป่าของเทือกเขาพนมดงรัก สภาพป่าส่วนใหญ่เป็นป่าดิบแล้งและมีป่าเบญจพรรณ เต็งรัง บางส่วน เปรียบเสมือนพื้นที่เก็บกักน้ำขนาดใหญ่ มีป่าที่เป็นแหล่งกำเนิดต้นน้ำลำธารหลายสายในจังหวัดบุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษ อุบลราชธานี เช่น ลำปลายมาศ ลำชี ห้วยทับทัน ห้วยสำราญ ลำโดมใหญ่ ลำโดมน้อย ลำน้ำเหล่านี้นับเป็นสาขาของลำน้ำมูล ซึ่งเป็น 1 ใน 25 ลุ่มน้ำหลักของประเทศไทยที่มีพื้นที่มากที่สุด

ลุ่มน้ำห้วยเสนง มีพื้นที่ประมาณ 340,914 ไร่ (จากการกำหนดเป็นพื้นที่วิจัย) มีลำห้วยเสนงเป็นลำน้ำหลักจากต้นน้ำถึงปลายน้ำ ส่งผลต่อวิถีชีวิต ความมั่นคงของผู้คนในชุมชน การใช้ประโยชน์ที่ดินในลุ่มน้ำห้วยเสนงในอดีตมีการทำไม้ออกจากป่าในรูปแบบของการให้สัมปทานป่าไม้ จากพื้นที่ที่เคยเป็นป่าหนาแน่นก็เบาบางลงไปจากการถูกคัดเลือกตัดฟัน พื้นที่ป่าที่ไม่เคยมีคนนำพาหะเข้าไปได้เนื่องจากไม่มีเส้นทางจะไปได้ก็แต่เพียงเดินเท้าเท่านั้น ก็มีถนนจากการทำขึ้นเพื่อเข้าไปชักลากไม้และประกอบกับในช่วงนั้นรูปแบบการผลิตทางการเกษตรเปลี่ยนไปจากแบบยังชีพ เป็นแบบการปลูกพืชเชิงเดี่ยวในพื้นที่ขนาดใหญ่ พืชเชิงเดี่ยวชนิดใหม่ เช่น มันสำปะหลัง

ข้าวโพด ปอ นอกจากนั้นยังมีปัญหาความมั่นคงตามแนวชายแดน มีความจำเป็นต้องใช้ที่ดินป่าไม่ในการจัดสรรให้เป็นที่ทำกินและที่อยู่อาศัยให้กับราษฎรตามแนวชายแดน

ห้วยเสนง มีพื้นที่ต้นน้ำในเทือกเขาพนมดงรัก ในพื้นที่อำเภอพนมดงรัก และอำเภอกาบเชิง ปัจจุบันเป็นเขตป่าไม้ถาวรและเป็นพื้นที่ป่าอนุรักษ์ตามกฎหมาย ใช้การจัดการพื้นที่ในลักษณะของเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า ชื่อว่าเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า ห้วยทับทัน-ห้วยสำราญ เมื่อน้ำไหลออกจากป่าแล้วไหลผ่านตำบลโคกตะเคียน อำเภอกาบเชิง ตำบลหนองใหญ่ อำเภอปราสาท ซึ่งพื้นที่ดังกล่าวถือว่าเป็นพื้นที่ต้นน้ำ ไหลเข้าสู่ตำบลบ้านพลวง ตำบลตาเบา ตำบลหมอ และตำบลเชื้อเพลิง อำเภอปราสาท เป็นพื้นที่กลางน้ำ ลำห้วยอีกสายที่ไหลขนานกับห้วยเสนงทางด้านทิศตะวันออก คือ ห้วยบักจิ้ง มีต้นกำเนิดจากท้องที่ตำบลโคกตะเคียน อำเภอกาบเชิง ไหลผ่านตำบลกันตรวจะมवल อำเภอปราสาท ไหลลงสู่อ่างเก็บน้ำอำบิล ที่อยู่ตอนบนของอ่างเก็บน้ำห้วยเสนง ปลายน้ำห้วยเสนงอยู่ที่ตำบลเฉนียง อำเภอเมืองสุรินทร์ น้ำจากอ่างเก็บน้ำห้วยเสนง ใช้ในการผลิตน้ำประปาใช้ในตัวจังหวัดสุรินทร์และสนับสนุนการทำงานทั้งในฤดูและนอกฤดู ลำห้วยเสนง ไหลลงสู่ลำน้ำชีที่ตำบลโคโค อำเภอเมืองสุรินทร์ จังหวัดสุรินทร์

ภาพที่ 1 กลุ่มน้ำห้วยเสนง

ที่มา: ดัดแปลงจาก สำนักบริหารพื้นที่อนุรักษ์ที่ 9 (อุบลราชธานี)

กลุ่มน้ำห้วยเสนง นอกจากจะมีป่าผืนใหญ่ทางตอนบนของพื้นที่กลุ่มน้ำแล้ว ยังมีป่าที่ยังคงหลงเหลือเป็นแปลงขนาดใหญ่บ้างเล็กบ้างอยู่ตามชุมชนต่าง ๆ จะเป็นที่ดินเล็กน้อยสลับที่ราบ มีการดูแลรักษาและใช้ประโยชน์ร่วมกันตามวัฒนธรรมของชุมชนนั้น ๆ เช่น ดอนปู่ตา ป่าชุมชน ป่าช้า ป่าตามที่สาธารณะประโยชน์ ในอดีตพื้นที่ป่าเคยอุดมสมบูรณ์ติดต่อกันเป็นผืนขนาดใหญ่ ดินก็จะมีความชุ่มชื้นสูง บางแห่งเป็นแหล่งน้ำซับหรือที่ชาวไทยเขมร หรือไทย-เขมร หรือเขมรถิ่นไทย เรียกว่า “จ๊ับ” มีความหมายเช่นเดียวกับน้ำซับไหลหล่อเลี้ยงลำห้วยลำธารกลุ่มน้ำห้วยเสนง

ภาพที่ 2 การทำนาในลุ่มน้ำห้วยเสนง
ที่มา: อำนาจ ขำทวีพรหม ถ่ายภาพ : 2558, กรกฎาคม 28

จากตัวอย่างของชาวนาที่บ้านหนองใหญ่ ได้กล่าวถึงการแบ่งพื้นที่ทำนา สรุปลงได้ว่าเดิมบริเวณนี้ทำนาทั้งหมด ปัจจุบันได้ขุดลอกคลองเพื่อรับน้ำและท่อน้ำจากลำห้วยเข้ามาปักเก็บไว้ใช้ประโยชน์ แบ่งพื้นที่บางส่วนปลูกอ้อยทดแทนการปลูกข้าว (ภาพที่ 2) เนื่องจากปริมาณน้ำไม่เพียงพอ ป่าไม้จากเดิมที่มีต้นไม้ใหญ่ ปัจจุบันบางช่วงของเทือกเขาพนมดงรักเหลือจำนวนน้อยมาก ทำให้น้ำที่เคยมีน้อยลงไปจึงเกิดการเปลี่ยนแปลงของภูมิอากาศซึ่งชาวนาต่างพูดเป็นเสียงเดียวกันว่าทุกวันนี้ร้อนขึ้นชาวนาจึงใช้ภูมิปัญญาดั้งเดิมในการจัดการน้ำเพื่อประโยชน์ในการทำนา

ไถสตัง คือภูมิปัญญาการจัดการต้นน้ำที่เกิดจากความคิดสร้างสรรค์ของชาวนา ไถ เป็นภาษาเขมร แปลว่า มือ ส่วน สตัง แปลว่า ลำน้ำหรือลำห้วย จากการลงพื้นที่สำรวจและสัมภาษณ์ พ่อเอี้ย สัชชานนท์ ผู้ใหญ่บ้านคนแรกของพื้นที่ตำบลหนองใหญ่ อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์ ท่านได้เล่าถึงระบบการท่อน้ำเพื่อทำนาซึ่งเดิมไม่ได้มีเครื่องสูบน้ำหรือไม่มีเครื่องมือเทคโนโลยีเหมือนในปัจจุบัน ชาวนาจึงพยายามหาวิธีเพื่อให้มีน้ำทำนา เมื่อได้ลองผิดลองถูกมาเป็นบทเรียนที่ดีจึงมีการถ่ายทอดให้ลูกหลานได้ปฏิบัติสืบต่อกันมา ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า “เวลาน้ำในห้วยเสนง มาเยอะไหลล้นห้วยเข้าทุ่งน่าน้ำจะเซาะขอบดินจนเป็นร่องยาวตามแรงโน้มถ่วงเป็นเหมือนแขนหรือมือ ชาวนาเรียกว่า ไถสตัง ชาวนาจะขุดเปิดทางน้ำเพิ่มให้น้ำไหลตามไถสตังเข้านาเอง” (เอี้ย สัชชานนท์ 2558, กรกฎาคม 28) และ “น้ำห้วยเสนงไหลมาจากพนมสรง (เขาแหลมหรือเทือกเขาพนมดงรัก) ที่นั่นเป็นป่าไม้เยอะ เมื่อก่อนมีป่าไม้จากบ้านหนอง

ใหญ่ขึ้นไป สมัยก่อนนั้นน้ำกินไปตักเอาจากสติง (น้ำจากห้วย) ที่ชาวบ้านทำทำนบซึ่งมีน้ำตลอดปี มีนา เมษา ก็ยังมีน้ำอยู่” (ประนอม นิเลปยัง. 2558, กรกฎาคม 28)

นิเวศวิทยาวัฒนธรรม

ลำห้วยเสนง ที่ใช้หล่อเลี้ยงชีวิตผู้คน 3 อำเภอในจังหวัดสุรินทร์ ในอดีตลำห้วยที่ชาวบ้านเรียกตามภาษาท้องถิ่นว่า สติง มีน้ำอยู่ยาวนานเกือบตลอดปี สามารถนำมาใช้ในการอุปโภค-บริโภคได้ การทำทำนบกักน้ำไว้ช่วยให้มีน้ำอยู่ในลำห้วยตลอดปี ผู้วิจัยได้สอบถามข้อมูลจากผู้สูงอายุในชุมชน ท่านเล่าให้ฟังว่าหนองน้ำที่บ้านหนองใหญ่รับน้ำจากภูเขาพนมดงรัก ชาวบ้านเคยเดินตามลำห้วยขึ้นไป ชาวบ้านแถวใกล้ ๆ ภูเขา ก็จะเรียกชื่อลำห้วยว่า ห้วยระกา แต่พอออกจากหนองใหญ่ ไปทางตำบลตาเบา เริ่มเรียกว่า ห้วยเสนง ตรงบริเวณวัด สันนิษฐานว่า "เสนง" น่าจะแผลงมาจาก "สะแนง" ที่แปลว่า เขาสัตว์ คือ มี 2 แง่ เปรียบกับทางน้ำที่ไหลมา 2 สาย มาบรรจบกันที่หนองใหญ่ แล้วไหลลงสู่ตำบลตาเบา บริเวณตำบลตาเบา จึงมีชื่อเรียกหมู่บ้านต่าง ๆ ตามชื่อต้นไม้และสัตว์ที่มีในกลุ่มน้ำห้วยเสนง เช่น

บ้านกะเพรา กะเพอ ในภาษาเขมรพื้นบ้านแปลว่า จระเข้ คำว่า โร ชาวบ้านเล่าว่าเป็นเสียงร้องของจระเข้ ดังนั้นบ้านกะเพรา จึงหมายถึงบ้านที่ตั้งชื่อตามสภาพหรือระบบนิเวศนั่นเอง

บ้านภูมิสติง ภูมิ แปลว่า บ้านหรือหมู่บ้าน สติง แปลว่า ลำน้ำหรือหนองน้ำ บริเวณบ้านภูมิสติงเป็นเส้นทางน้ำช่วงกลางของกลุ่มน้ำห้วยเสนง

บ้านโชค แปลว่า ดอกบัว หมู่บ้านนี้มีดอกบัวขึ้นมากจึงเรียกกันปากต่อปากว่าบ้านโชค

บ้านบุเจก บุ แผลงจากคำว่า เป้า แปลว่า ป่า เจก แปลว่า กลัว

ลักษณะของระบบนิเวศต้นน้ำที่สมบูรณ์ในอดีตสะท้อนให้เห็นได้จากการตั้งชื่อบ้านนามเมือง เป็นภูมิปัญญาการตั้งชื่อเพื่อบ่งบอกถึงภูมิประเทศ นิเวศวิทยา ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า "ชื่อหมู่บ้านในแถบเทือกเขาพนมดงรัก นิยมตั้งตามชื่อต้นไม้หรือสิ่งที่พบเห็น ซึ่งเมื่อก่อนพื้นที่แถวนั้นมีความชุ่มชื้นสูงพื้นที่มักจะมีแหล่งน้ำหรือน้ำซับที่ไหลออกมาจากป่าแล้วมีพืชพันธุ์ขึ้น เช่น บ้านสกล มาจากคำว่า สะกวน ภาษาเขมรเป็นพืชน้ำชนิดหนึ่ง บ้านรุน ซึ่งเป็นชื่อของพันธุ์ไม้ที่อยู่ในพื้นที่ชุ่มน้ำตามธรรมชาติ บ้านชำเบง หมายถึง พื้นที่ที่มีน้ำซับและบริเวณนั้นมีต้นมะค่าโมงขึ้นอยู่ บ้านคลองน้ำซับ บ้านตะเคียน (ต้นตะเคียน) บ้านกาลัน (ต้นเข็ง)" (ปลื้ม ดาวเรือง 2556, เมษายน 7) เช่นเดียวกับ

คำสัมภาษณ์ที่ว่า "บ้านชำปะโต บริเวณนี้ชาวบ้านอพยพมาตั้งหมู่บ้านด้วยเหตุที่ว่า บริเวณนี้มีแหล่งน้ำที่เป็นน้ำซับไหลตลอดทั้งปี อยู่กลางหมู่บ้านมีศาลเจ้าพ่อโต ตั้งอยู่ และบริเวณรอบหมู่บ้านยังมีอีกหลายจุดสามารถนำมาใช้ในการอุปโภคและบริโภคได้ สภาพปัจจุบันจุดนี้จะมีน้ำเฉพาะฤดูฝน" (จันทร์ อินทะยาท (2556, เมษายน 10) และ "หมู่บ้านต่าง ๆ ถูกตั้งชื่อมาจากสิ่งที่บรรพบุรุษได้พบเห็นแสดงว่าเดิมมีสิ่งเหล่านี้ ปรากฏอยู่ในพื้นที่มาก บางอย่างปรากฏแต่ชื่อ หาไม่ได้แล้วในปัจจุบันเป็นเพราะคนใช้ ธรรมชาติมากเกินไป แต่ไม่ช่วยกันดูแลวันก็จะหมดลงไปเรื่อย ๆ ที่ดินที่เคยทำนา บางปีฝนแล้งมาก ก็หันไปปลูกยางพารา ปลูกอ้อย" (เอี้ย สัชชานนท์. 2528, กรกฎาคม 28)

ภาพที่ 3 การใช้ประโยชน์จากระบบนิเวศ

ที่มา: อำนาจ ขำทวีพรหม ถ่ายภาพ : 2557, มิถุนายน 20

ทรัพยากรป่าไม้ที่อยู่ใกล้เคียงกับชุมชนหรือป่าชุมชนเป็นอาหาร สมุนไพร ที่ชุมชนนำมาใช้ประโยชน์ทั้งทางด้านอาหารในครัวเรือนและได้ประโยชน์ในการ สร้างสรรค์เศรษฐกิจชุมชน นำออกไปจำหน่ายในตลาดชุมชน ปัจจุบันอาหารท้องถิ่น ที่ได้รับความนิยมจากบุคคลทั่วไปด้วยรสชาติของอาหารและปลอดภัยจากสารเคมี ดังที่ วุฒิพล หัวเมืองแก้ว (2557: 484-494) กล่าวถึงประโยชน์ของทรัพยากรป่าไม้ที่มี บทบาทสำคัญยิ่งต่อการควบคุม เสริมสร้าง และพัฒนาคุณภาพของสิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจ และสังคมไปพร้อม ๆ กัน โดยมีสหสัมพันธ์ต่อกันในเชิงบวก ซึ่งก็หมายความว่าเมื่อทรัพยากรป่าไม้มีสภาพสมบูรณ์ก็จะส่งผลให้คุณภาพสิ่งแวดล้อม สภาพเศรษฐกิจ และสังคมมีความยั่งยืนไปด้วย ความยั่งยืนทางเศรษฐกิจ อันได้แก่ ผลิตภัณฑ์จากการ การเอื้อความสมดุลต่อระบบนิเวศ รวมถึงผลิตภาพของการผลิตทางการเกษตรที่เพิ่ม

สูงขึ้นทำให้ผลผลิตทางการเกษตรมีมากพอ ทางด้านสังคมการมีสภาพแวดล้อมที่ดีเหมาะสมต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์

ช่วงเดือนกรกฎาคม-สิงหาคม ในป่าต้นน้ำห้วยเสนง ช่วงนี้จะมีเห็ดที่เกิดขึ้นในป่ามากมายหลายชนิด (โปรดดูภาพที่ 3) แล้วแต่ปริมาณน้ำฝน ความชื้น อุณหภูมิ ช่วงนี้เห็ดน้ำแป้ง ออกเป็นจำนวนมากเนื่องจากสภาพอากาศร้อนชื้น ในขณะเดียวกันผลไม้ป่าบางชนิดก็เริ่มออกในช่วงนี้ เช่น หมากคายข้าว หมากผีผวน ที่มีรสชาติหวาน อมเปรี้ยว คนในท้องถิ่นนิยมนำมารับประทานเป็นผลไม้ป่า เช่นเดียวกับการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนตามแนวเทือกเขาพนมดงรัก บริเวณบ้านโคกหม ตำบลจรัส อำเภอบัวเขต จังหวัดสุรินทร์ จากการลงพื้นที่หาข้อมูลพบว่ามีการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนที่นำมาเป็นอาหาร เช่น แผลง ไข่ของแผลง ไข่แดง หมากยาง หมากลำดวน บักแงว เห็ดชนิดต่าง ๆ ผักหนาม ผักอีทก ผักตั่ว ผักกุ่ม และดอกกระเจียว เป็นต้น

ชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติบริเวณลุ่มน้ำห้วยเสนงอย่างต่อเนื่องตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน นอกจากใช้ประโยชน์จากป่าทางด้านอาหาร ไม้ใช้สอย น้ำที่ได้จากป่ายังช่วยในเรื่องการขาดแคลนน้ำในการทำนาบางช่วง ในฤดูฝนมีปลามาก นอกจากนี้อียังมีเห็ด เช่น เห็ดขอน เห็ดระโงก ผัก เช่น ผักตั่ว ผักอีอม เป็นอาหารใช้รับประทานได้ตลอดทั้งปี ผักและปลา จึงเป็นตัวบ่งชี้ถึงความสมบูรณ์ของห้วยเสนงที่ไหลผ่านบริเวณตำบลหนองใหญ่แห่งนี้ จากคำบอกเล่าถึงตำนานชื่อบ้านหนองใหญ่ อดีตผู้ใหญ่บ้านตำบลหนองใหญ่ อำเภอบราสาท จังหวัดสุรินทร์ เล่าว่า “หนองใหญ่ มาจากคำว่า หนองปลาใหญ่ คือ มีปลาตัวใหญ่เยอะมาก” (เอีย สัชชานนท์. 2558, กรกฎาคม 28)

สรุปได้ว่านิเวศวัฒนธรรมของกลุ่มน้ำห้วยเสนง ในอดีตมีความอุดมสมบูรณ์ของระบบนิเวศ สะท้อนออกมาในการตั้งชื่อบ้านนามภูมิ ของการตั้งชื่อหมู่บ้านตามชื่อพรรณไม้ที่พบเห็น ชุมชนในลุ่มน้ำมีการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งทางตรงคือเป็นปัจจัยสี่ และทางอ้อมเป็นแหล่งกำเนิดต้นน้ำลำธาร

วัฒนธรรมข้าว

กลุ่มชาติพันธุ์ไท ที่อาศัยอยู่ในบริเวณลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่าง ได้อาศัยความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่แถบนี้ ในการดำรงชีวิต ทำการเกษตรปลูกข้าวเป็นหลัก (อัจฉรา ภาณุรัตน์, 2556: 15-19) มีภูมิปัญญาในการไถพรวนและปักดำ เป็นภูมิปัญญาที่ติดตัวมา มีการบูชาดิน (เมือง) มีความเชื่อเรื่องขวัญและฟ้า ภูมิปัญญาการเพาะปลูกเป็นมรดกทาง

วัฒนธรรมและชาติพันธุ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ไทมาช้านาน เกาะเกี่ยวกับลัทธิเต๋าบ้าง ลัทธิพราหมณ์บ้างและพุทธศาสนาเป็นหลัก และได้ติดตามไปกับกลุ่มชาติพันธุ์ไทที่อยู่ในทุกประเทศในเอเชีย ภูมิปัญญาดังกล่าวยังต้องพัฒนาด้วยกลไกทางสังคม อันได้แก่ วิถีประชา (folkway) จารีต (mores) และกฎเกณฑ์ภายในสังคม (law) กลุ่มชาติพันธุ์ไทเชื่อว่าโลกมีธาตุสำคัญ 2 ธาตุ ผสมกันเข้ากลายเป็นฝน คือ ธาตุน้ำ เพศชายเป็นฟ้า เพศหญิงเป็นดิน ถูกนำมาเรียกแม่ธรณี แม่น้ำ กลุ่มชาติพันธุ์ไทจึงให้ความสำคัญแก่น้ำ มีความเชื่อและภูมิปัญญาเกี่ยวกับดิน น้ำ ฟ้า และลม ดังการบูชาไฟในเดือนยี่เรียกว่า ประเพณียี่เป็งของภาคเหนือ ไหลเรือไฟ ในเดือน 11 (ปัจจุบันไหลช่วงวันออกพรรษา) ของจังหวัดนครพนม และแขวงสะหวันนะเขต สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ประเพณีบั้งไฟเป็นการบูชาไฟ ฟ้า เทียน หรือแกนในภาคอีสานเพื่อขอฟ้าฝนช่วยความอุดมสมบูรณ์แก่การเกษตร กลุ่มชาติพันธุ์ไทยเขมรในเขตอีสานใต้ของไทยยังมีพิธีกรรมมะฆัด เป็นความเชื่อเรื่องฟ้าและฝนให้เคียงคู่และผูกพันเป็นห่วงโซ่ไปกับการเกษตรและภูมิปัญญาการไถพรวนปักดำ

การทำนาของคนในชุมชนหนองใหญ่ถือได้ว่าเป็นอาชีพหลัก ชาวบ้านมีความเชื่อและเคารพต่อพระแม่ธรณีและพระแม่โพสพ ก่อนเริ่มลงนาจะมีพิธีกรรมในการแห่นางแมว (เช่น ไห้วก่อนลงนา) เพื่อเป็นการบอกกล่าวต่อพระแม่ธรณีในการไถหรือหว่านกล้า ระหว่างที่ข้าวแตกกอก่อนออกรวงมีพิธีกรรมหว่านบายเบ็ญ (บายเบ็ญ หมายถึง ข้าวที่ผ่านการสวดจากพระในบุญเดือนสิบ) ชาวนาจะปั้นเป็นก้อนแล้วนำไปโยนให้ครบทั้งสี่มุมของนา เชื่อว่าเป็นการโปรยบุญให้กำลังใจต่อต้านข้าวที่กำลังตั้งท้องเตรียมออกรวง ก่อนการเก็บเกี่ยวจะมีพิธีกรรมแซนชมโจร็ด (เช่น ไห้วขอเก็บเกี่ยว) รวมทั้งในบุญประเพณี 12 เดือน ชาวนาจะทำบุญ เช่น บุญกองข้าว บุญคูณลาน ซึ่งประเพณีวัฒนธรรมดังกล่าวปัจจุบันยังมีการสืบทอดมาอย่างชนรุ่นหลังอย่างเคร่งครัด เมล็ดพันธุ์ข้าวที่ชาวบ้านปลูก แต่เดิมมีหลายพันธุ์ เช่น ผกามะลิ ผกลำตวน เนียงมน แต่ละชนิดจะออกรวงและสุกข้าวเร็วต่างกันเพื่อให้ทันต่อการเก็บเกี่ยว ความเชื่อดังเดิมเชื่อว่าปลากะตังเป็นผู้ไปคาบเมล็ดพันธุ์ข้าวมาให้มนุษย์โลก มีเรื่องเล่าเป็นนิทานว่าปลากะตังยอมสละตัวเองอดอาหารให้ตัวลีบแบนเพื่อจะคาบเมล็ดพันธุ์ข้าวผ่านช่องภูเขาแคบ ๆ ออกมาให้มนุษย์ การเช่นไห้วข้าวจึงต้องมีปลาโดยเฉพาะปลากะตัง ปัจจุบันชาวนาปลูกข้าวพันธุ์ กข. เนื่องจากเป็นพันธุ์ที่ขายได้ราคาดี โดยเฉพาะในช่วงที่มีการประกันราคาข้าว แต่ฟ้าฝนก็ไม่ค่อยตกต้องตามฤดูกาลทำให้ชาวนาประสบปัญหาในการทำอย่างมาก

ภาพที่ 4 พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ริมห้วย

ที่มา: อำนาจ ขำทวีพรหม ถ่ายภาพ : 2558, กรกฎาคม 28

พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของชาวนาคือบริเวณที่มีต้นไม้ใหญ่หรือมีก้อนหินโบราณขนาดใหญ่ ที่ปัจจุบันหลงเหลือเพียงเล็กน้อยจึงมีการตั้งศาลปู่ตา มีพิธีการกราบไหว้บูชาหลายครั้งในรอบปี เช่นไหว้ขอลงไถนาหรือกราบไหว้เพื่อขอฝนโดยมีความเชื่อว่าเจ้าที่จะช่วยคลบลดดาลให้ประสบผลสำเร็จดังที่ใจปรารถนาบริเวณที่นาในภาพนี้เป็นบริเวณที่นาของคุณตาเดือน เมื่อหลายปีก่อนมีการตัดต้นยางนา หลังจากนั้นเกิดเจ็บป่วยไม่สบายจึงต้องทำศาลตั้งไว้บริเวณต้นยางใหญ่เพื่อกราบไหว้ขอมา ตรงนั้นอยู่ริมห้วยที่ทำเป็นทำนบ คนในหมู่บ้านจะมาแซนตาทำนบตรก้อนหินใหญ่ (โปรดดูภาพที่ 4) เช่นเดียวกับผู้ใหญ่บ้านโคกเมืองเล่าว่า ทางเข้าปราสาทเมืองต่ำ จะมีจำหลักและอักษรขอมที่มีใจความว่าบูชาเทพแห่งน้ำและข้าว แปลว่าคนโบราณให้ความสำคัญกับเรื่องข้าวเรื่องน้ำมาเป็น 1,000 กว่าปีแล้ว ดังคำให้สัมภาษณ์ “การให้ความสำคัญกับน้ำ ข้าว ทรัพยากรธรรมชาติ มีมาตั้งแต่สมัยโบราณ ปรากฏตั้งจารึกที่เสาประดับประตูซุ้มประตูกำแพงแก้วด้านทิศตะวันออกของปราสาทเมืองต่ำ เป็นจารึกอักษรขอมโบราณอายุประมาณปลายพุทธศตวรรษที่ 16” (ประสิทธิ์ ทองประโคน. 2557, มิถุนายน 20)

การใช้ประโยชน์และวัฒนธรรมเกี่ยวกับข้าวของชาวนาบริเวณลุ่มน้ำห้วยเสนง ซึ่ง เคมรี ชิงชนะ (สัมภาษณ์, 2557 มีนาคม 20) กล่าวถึงเรื่องการใช้น้ำในพิธีกรรมเช่นไหว้บรรพบุรุษในความเชื่อของกลุ่มชาติพันธุ์เขมร ตามความเชื่อในการประกอบพิธีกรรมโดยมีข้าวเป็นองค์ประกอบพิธีการตั้งเสาคอกจะเตรียมอุปกรณ์ในการประกอบพิธีซึ่งมีข้าวกำเป็นส่วนหนึ่ง จัดเตรียมเป็นชุดเรียกว่า “บายกรอมกลี” สิ่งที่

จัดเตรียมประกอบไปด้วย ข้าวเหนียว ข้าวสาร ข้าวกล้า ถั่ว งาขาว งาดำ ส่วนการปลูกข้าว มรกต ชิงชนะ (สัมภาษณ์, 2557 พฤษภาคม 2) กล่าวว่า อำเภอพนมดงรัก มีลำน้ำที่ไหลจากเทือกเขาพนมดงรัก ซึ่งจะไหลผ่านบ้านอำปอ ปัจจุบันคือหมู่บ้านคลองน้ำซบ ชาวบ้านจะใช้ในการทำนาโดยทำนบกั้นและท่อน้ำเข้านา ลำน้ำบริเวณนี้ชาวบ้านเรียกว่า “ตะนบลู” ปัจจุบันมีน้ำน้อยมากเพราะการตัดไม้ บริเวณนี้นิยมทำนาปีปลูกข้าวเจ้าเป็นส่วนใหญ่ ช่วงที่ตนเองทำนาก็เช่นกัน แต่แบ่งพื้นที่ในการปลูกข้าวกล้าส่วนหนึ่ง ปลูกข้าวเจ้า 10 ไร่ ก็จะแบ่งพื้นที่ปลูกข้าวกล้า 1 ไร่ ได้ข้าวกล้าประมาณ 1 เกวียน เมื่อประมาณปี 2512 ชาวนาเริ่มปลูกข้าวกล้าน้อยลงแทบจะหายไป พื้นที่บางแห่งทำนาปีไม่ได้เพราะน้ำน้อย ท่อน้ำจากทำนบกั้นไม่พอ การปลูกข้าวกล้าในปัจจุบันจึงไม่หลงเหลืออยู่ในบริเวณนี้ หากต้องการใช้จะต้องซื้อจากตลาด ระบบเศรษฐกิจที่มีการเปลี่ยนแปลงรวมถึงการทำลายป่าไม้ส่งผลกระทบต่อ การปลูกข้าว วิถีชีวิตของส่วนใหญ่ชาวนาจึงเปลี่ยนจากการปลูกข้าวเป็นการปลูกพืชไร่ตามที่หน่วยงานราชการ เช่น เกษตรอำเภอ สนับสนุน การปลูกข้าวพันธุ์ กข. ตามที่ตลาดต้องการ และยังมีการสนับสนุนให้ปลูกยางพารา มันสำปะหลัง อ้อย ภาวะการเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจและค่านิยมทางสังคมที่เปลี่ยนไปทำให้ประเพณี วัฒนธรรมดั้งเดิมสูญหาย ดังคำสัมภาษณ์ของผู้สูงอายุด้านความเชื่อในการเคารพพระแม่ธรณีก่อนเริ่มทำนาที่ประกอบอาชีพทำนาเล่าว่า “ก่อนลงนาต้องเซ่นไหว้บอกพระแม่ธรณี ขอน้ำ ขอฟน พอได้ข้าวใหม่ต้องเอาไปถวายพระ แล้วไม่ว่าจะมีพิธีกรรมใดก็จะต้องมีข้าวที่ใช้ประกอบพิธี” (เคมรี ชิงชนะ. 2557, มีนาคม 20) ซึ่งสอดคล้องกับคำกล่าวที่ว่า “ก่อนลงนาต้องขอขมาพระแม่ธรณี จะขุดดินในนาข้าวก็จะแซนเจ้าสะแระ (เช่นลงนา)” (รัชนิวรรณ ประพันธ์. 2558, กรกฎาคม 28) เมื่อพ่อแม่หรือบรรพบุรุษเสียชีวิตลงก็จะทำเจดีย์ “ธาตุหรือกระดูกพ่อแม่ คนในครอบครัว เอาไปไว้ในที่นาตามที่ผู้ตายสั่งไว้ เวลาจะไถไถก็มาไหว้ที่นี้ บุญข้าสลากก็มาไหว้ที่นี้ ความเชื่อของคนโบราณ รักษาดิน น้ำ เป็นวิธีการหนึ่งของการรักษาสภาพแวดล้อมให้คงอยู่” (คอนสวรรค์ พันธวงศ์. 2558, กรกฎาคม 26)

วัฒนธรรมชุมชนที่เกี่ยวข้องกับชาวนา ซึ่งเป็นชาวไทยเขมร หรือไทย-เขมร หรือเขมรถิ่นไทย บริเวณลุ่มน้ำห้วยเสนง จังหวัดสุรินทร์ ประกอบไปด้วยบุญประเพณี 12 เดือน ได้แก่ เดือนมกราคม (แคเบาะฮ์) พิธีกรรมงานบวช ส่งผลให้เกิดความสบายใจภายในครอบครัวและเครือญาติ เดือนกุมภาพันธ์ (แคเมียะธม) พิธีกรรมแซนข้าว ชาวนาจัดทำเครื่องบูชาเพื่อประกอบพิธีเป็นกำลังใจให้ลูกหลานทำนา เดือนมีนาคม

(แคประทุน) พิธีแต่งงาน ชาวนา่วมในการอวยพรเพื่อเป็นสิริมงคล เดือนเมษายน (แคแจต) สงกรานต์ รดน้ำดำหัวผู้สูงอายุได้พบปะลูกหลาน เป็นวันรวมญาติมีการละเล่น สนุกสนาน กิจกรรมขนทรายเข้าวัด เดือนพฤษภาคม (แคประชะฮ์) พิธีแรกนาขวัญ เล่นปางเพื่อขอฝน ชาวนาเป็นผู้ประกอบพิธีกรรมเพื่อสร้างขวัญให้กับลูกหลานที่ทานให้เกิดความสบายใจ เดือนมิถุนายน (แคเจซ์) ฤดูกาลทำนา แชนประภูมิ (เช่นฝิปูตา) ชาวนาที่ไม่ได้ไปช่วยลงดำนาจะทำหน้าที่เตรียมข้าวปลาอาหารที่บ้าน สะทอนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของบุคคลในครอบครัว เดือนกรกฎาคม (แคอาสาด) เข้าพรรษา แรม 1 ค่ำ เดือน 8 ทำอาหารใส่ปันโตไปถวายพระที่วัด เวียนกันไปทุกหลังคาเรือน มีกิจกรรมกันสง (ไ่วัดถือศีล) จนถึงออกพรรษา ชาวนาถือศีลปฏิบัติธรรมถึงก่อนออกพรรษา เดือนสิงหาคม (แคสราบ) ไ่วัดถือศีล กันสงต่อจนครบ 15 วัน เริ่มจากแรม 1 ค่ำเดือน 10 ถึงแรม 15 ค่ำ เดือน 10 ยังไม่เสร็จสิ้นการปักดำ เดือนกันยายน (แคเบ็ญ) จัดเตรียมอาหาร คาวหวาน ผลไม้ ผู้สูงอายุรับข้าวของอาหาร เสื้อผ้าที่ลูกหลานนำมามอบให้ในพิธีโขนตา เดือนตุลาคม (แคจแนย) ออกพรรษา ขึ้น 15 ค่ำเดือน 11 ห่อข้าวต้ม ขนมนไ่วัด และพิธีกวนข้าวทิพย์รุ่งเช้าตักบาตรเทโว ชาวนา่วมกิจกรรมทำบุญที่วัด เกิดความสบายใจ รับประทานอาหารร่วมกันที่วัด เดือนพฤศจิกายน (แคกระเดอะ) ทำบุญทอดกฐิน ผ้าป่า เทศกาลลอยกระทง ชาวนา ได้สร้างกุศลร่วมกัน เดือนธันวาคม (แคเมียะตุง) ลงแขกเกี่ยวข้าวไม่ต้องเสียเงินจ้าง แต่แลกเปลี่ยนแรงงาน แชนชมโจร็ด (เช่นพระแม่โพสพ ขอเกี่ยวข้าว) เพื่อสร้างขวัญกำลังใจให้กับลูกหลานที่เกี่ยวข้องให้เกิดความสบายใจ แสดงถึงสายสัมพันธ์ที่ดีในครอบครัว

ลำน้าห้วยเสนง ในช่วงของตำบลตาเบา อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์ ยังคงมีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของชาวนาได้ใช้เป็นแหล่งน้ำสำรองเมื่อฝนทิ้งช่วงฝนน้ำเข้า นาดอนหว่านกล้า มีประเพณีวัฒนธรรมของชุมชนที่เกี่ยวข้องลำน้าคือการเล่นปาง เป็นประเพณีการละเล่นของกลุ่มชาติพันธุ์เขมรในเขตตำบลตาเบา การเล่นปางจะเล่นในช่วงหน้าแล้งประมาณเดือนเมษายน-พฤษภาคม ถ้าปีไหนฝนมาช้าหรือถึงฤดูกาลที่จะเริ่มทำนาแล้วแต่ฝนยังไม่ตก คนเฒ่าคนแก่ก็จะชวนกันหรือนัดวันกันไปเล่นปาง ตกลงจะไปเล่นกันวันไหนเมื่อถึงวันนัดกันไว้ก็จะพากันไปที่บ้านผู้ใหญ่บ้านเพื่อไปขออนุญาตเล่นปาง เมื่อไปถึงที่เล่นเช่นบริเวณริมห้วยหรือริมสระน้ำก็จะมีพิธีเช่นไหว้ปู่ย่า ตายาย เจ้าแม่คงคา เจ้าที่ เจ้าป่า เจ้าเขา เพื่อขอเล่นปาง ขอฝน และขอให้ฝนตกภายในเร็ว ๆ นี้ เมื่อเสร็จพิธีแล้วก็พากันไปที่ริมน้ำบางคนก็ถือเหล้า บางคนก็ถือ

กับแก้ม ตั้วงรินเหล้า แบ่งกันกินจนทั่วกัน บางคนก็เริ่มลงไปในน้ำแล้วก็จะวิดน้ำสาต คนที่ยังไม่ลงทำเหมือนฝนตก เมื่อเปียกน้ำแล้วก็พากันลงไปเล่นปางด้วยกัน

ภาพที่ 5 การเซ่นไหว้ก่อนเล่นปาง

ที่มา: จรรยารัตน์ ดวงใจ ถ่ายภาพ 2553, เมษายน 10

ชาวนาเซ่นไหว้ผิขอเล่นปางประกอบพิธีที่ริมน้ำ อาหารที่ประกอบพิธี เตรียมใส่มาในถาดสังกะสี ประกอบด้วย ข้าว ปลา อาหาร เหล้าขาว น้ำหวาน น้ำเปล่า การเล่นปางก็มีวัตถุประสงค์ให้หนุ่มสาวได้มีโอกาสใกล้ชิดกัน พูดคุย ฝากความรักกันในช่วงก่อนทำนาและขอฝน ผู้ร่วมประกอบพิธีประกอบไปด้วย พระภิกษุ ผู้สูงอายุ และชาวนาในชุมชน (โปรดดูภาพที่ 5) และจากการสัมภาษณ์ “สังเกตหลายครั้งเวลาเล่นปางที่ไรส่วนใหญ่แล้วฝนก็จะตกเกือบทุกครั้ง การเล่นปางนี้จะเล่นแค่ปีละครั้ง แต่ก่อนมีแต่คนหนุ่มสาวเล่น ต่อมาเป็นคนเพิ่มคนแก่ และทุกวันนี้ก็หาดูได้ยาก” (วาริสา ดวงใจ . 2560, เมษายน 15)

ภาพที่ 6 การเล่นปางบริเวณห้วยเสนง

ที่มา: จรรยารัตน์ ดวงใจ ถ่ายภาพ 2553, เมษายน 10

การเล่นปางในลำห้วยเสนงที่ไหลผ่านหมู่บ้าน เลือกระบิวนที่มีความลึกระดับ เอะลงไปล้อมกันเป็นวงมีลูกมะพร้าวอยู่ตรงกลาง เป็นประเพณีหนึ่งที่หาดูได้ยากซึ่งกำลัง จะสูญหาย ปัจจุบันเริ่มมีการฟื้นฟูขึ้นใหม่โดยได้รับการสนับสนุนจากภาคส่วนราชการ วัสดุ อุปกรณ์การเล่นปางจะเอามาพร้าวดิบ (โดงกะเดียบ) เนื่องจากลอยน้ำได้วางในน้ำ แล้วพากัน ตี ตี ตี ให้จังหวะรอให้ลูกมะพร้าวไหลขึ้นแล้วก็แย่งกัน ช่วงนี้จะได้ยินเสียงหัวเราะของ ผู้เล่นและเสียงเชียร์ของคนที่อยู่บนฝั่งอย่างสนุกสนาน การเล่นปางนี้จะมีอยู่ 2 กลุ่ม กลุ่ม ผู้หญิงกับผู้ชาย โดยจะมีอีกสองคนที่อยู่บนฝั่ง คนที่อยู่บนฝั่งคอยรินเหล้า เล่นกันไป ตีม เหล้ากันไปตั้งแต่ช่วงเช้าฝ่ายผู้ชายก็เล่นกระเช้าเข้าหาหยอกฝ่ายหญิงอย่างสนุกสนาน พอ ตะวันบ่ายก็จะเลิกเล่น แล้วจึงพากันไปยังบ้านผู้ใหญ่บ้าน หุงหาอาหารมาทานร่วมกัน เสนวากันตามสมควรค่อยแยกย้ายกันกลับบ้านจากประเพณีการเล่นปาง (โปรดดูภาพที่ 6)

ดังนั้น ชุมชนลุ่มน้ำห้วยเสนงยังคงอาศัยน้ำจากลำห้วยเสนงในการทำนา การยังชีพ และยังคงรักษาวัฒนธรรมท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับการทำนา สะท้อนออกมาใน ประเพณี 12 เดือน และยังคงมีพิธีกรรมที่ทำให้เกิดจิตสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากร ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

วิจารณ์และสรุปผล

วิจารณ์และสรุปผล

นิเวศวัฒนธรรมข้าวของผู้คนในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยเสนง เดิมมีการจัดการ ทรัพยากรน้ำเพื่อการทำนาและการเกษตรเพื่อยังชีพ มีประเพณีวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับ ดิน น้ำ ป่า ปัจจุบันพบว่าพื้นที่ป่าลดลงทำให้รูปแบบการทำนาเปลี่ยนไปจากเดิม แต่ที่ ยังคงเดิมคือการรักษาวัฒนธรรมไว้อย่างเหนียวแน่น ดังเช่น ความเชื่อเมื่อจะเริ่มทำนาจะ มีการเซ่นไหว้ การทำบุญประเพณี 12 เดือน ตามความเชื่อทางพุทธศาสนา เป็นต้น การปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ การตีความและความเข้าใจอย่างลึกซึ้ง เหล่านี้ สะท้อนออกมาอย่างเด่นชัดในองค์ความรู้ของท้องถิ่น ไม่ว่าจะเป็นอาหาร ยารักษาโรค การจัดการทรัพยากร ความเชื่อ พิธีกรรม คติพื้นบ้าน ด้วยเหตุนี้เองความ หลากหลายทางธรรมชาติและหลากหลายทางวัฒนธรรม จึงเชื่อมโยงและพึ่งพาซึ่ง กันและกัน ภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้นเป็นองค์ความรู้ที่ใกล้เคียงกับวิทยาศาสตร์ อนึ่งข้าวเป็น พืชท้องถิ่นที่มีความหลากหลายทางสายพันธุ์และทางระบบนิเวศ ดังภูมิปัญญาการใช้ข้าว

ในประเพณี วัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับข้าวตามความเชื่อ ดังที่กล่าวมาแล้วนั้น ผู้วิจัยจึงเห็นว่าแนวคิดวิทยาวัฒนธรรมข้าวกับการอนุรักษ์พื้นที่ต้นน้ำมีความสำคัญเพื่อดำรงไว้ซึ่งความมั่นคงของชีวิต

การอภิปรายผล

ชุมชนในกลุ่มน้ำห้วยเสนง เชื่อว่าข้าวเป็นสิ่งที่มียุญคุณ การทำนาเป็นวัฒนธรรมที่สืบเนื่องมาแต่โบราณ มีการพึ่งพาและเคารพธรรมชาติ ธรรมชาติจึงเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมมนุษย์ ในขณะที่เดียวกันธรรมชาติก็ถูกกำหนดโดยมนุษย์และสิ่งแวดล้อม รวมถึงวัฒนธรรมและความเป็นท้องถิ่น

เอกสารอ้างอิง

- เกษม จันทรแก้ว. (2556). **เรื่องเล่าจากประสบการณ์ผ่าน “ค.ต้นน้ำ” เนื่องในวาระการอนุรักษ์และจัดการต้นน้ำ**. กรุงเทพฯ: กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่าและพันธุ์พืช.
- น้องนุช สารภี. (2554). **คุณค่าของข้าวแปรรูปในบุญประเพณีของวัฒนธรรมไทย-ลาว**. วิทยานิพนธ์ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต. สุรินทร์: คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์.
- พงษ์ศักดิ์ วิทวัสสุติกุล พิณทิพย์ อิติโรจนะวัฒน์ และสำเริง ปานอุทัย. (2554). **วิกฤตป่า-วิกฤตน้ำ: ผลงานทางวิชาการที่ผ่านมากับการพัฒนาต้นน้ำที่ยั่งยืน**. กรุงเทพฯ: กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่าและพันธุ์พืช.
- มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์. (2542). **สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่ม 4**. กรุงเทพฯ: สยามเพรส แมเนจเม้นท์.
- ยศ สันตสมบัติ. (2542). **ความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน**. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- วุฒิพล หัวเมืองแก้ว. (2557). **เศรษฐศาสตร์ทรัพยากรป่าไม้**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- สมศักดิ์ ศรีสันติสุข. (2548). **ข้อเสนอการพัฒนาประเทศไทยเพื่อความหลากหลายของชุมชนการพัฒนาอย่างยั่งยืนในอนาคต**. บทความนำเสนอในวันสถาปนา

มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรดิตถ์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์.

มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

อัจฉรา ภาณุรัตน์. (2553). **คุณค่าของงานวิจัยแนวชาติพันธุ์วรรณา**. สุรินทร์:
มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์.

อัจฉรา ภาณุรัตน์. (2556). **ภูมิปัญญาและชาติพันธุ์วรรณา**. สุรินทร์: มหาวิทยาลัย
ราชภัฏสุรินทร์.

Boas, F. (1940). **Race, Language and Culture**. New York : Free.

Geertz, C. (1973). **The Interpretation of Culture**. New York : Basic Books.

Steward, J. (1995). **Theory of Culture : The Methodology of Multilinear
Evolution**. Urban, University of Illinois Press.

รายชื่อผู้ให้ข้อมูล

1. จันท์ อินทะยาท. อายุ 77 ปี. สัมภาษณ์: 2556, ตุลาคม 2556. ชาวนา บ้านคำปะโต
อำเภอบัวเขต จังหวัดสุรินทร์
2. คอนสวรรค์ พันธวงศ์. อายุ 54 ปี. สัมภาษณ์: 2558, กรกฎาคม 28. ชาวนา
บ้านโพหนอง อำเภอกาบเชิง จังหวัดสุรินทร์
3. เคนรี ชิงชนะ. อายุ 63 ปี. สัมภาษณ์: 2557, มีนาคม 20. ชาวนา บ้านรุน
อำเภอนมดงรัก จังหวัดสุรินทร์
4. ปลื้ม ดาวเรือง. อายุ 55 ปี. สัมภาษณ์: 2556, เมษายน 7. เจ้าหน้าที่อนุรักษ์ป่าไม้
5. ประนอม นิเลปัยง. อายุ 50 ปี. สัมภาษณ์: 2558, กรกฎาคม 28. ชาวนา บ้านหนองใหญ่
อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์
6. ประสิทธิ์ ทองประโคน. อายุ 42 ปี. สัมภาษณ์: 2557, มิถุนายน 20. ผู้ใหญ่บ้าน
บ้านโคกเมือง อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์
7. มรกต ชิงชนะ. อายุ 70 ปี. สัมภาษณ์: 2557, พฤษภาคม 2. ชาวนา บ้านรุน อำเภอ
นวมดงรัก จังหวัดสุรินทร์
8. รัชนิวรรณ ประพันธ์. อายุ 55 ปี. สัมภาษณ์: 2558, กรกฎาคม 28. ชาวนา
บ้านหนองใหญ่ อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์
9. วาริสา ดวงใจ. อายุ 45 ปี. สัมภาษณ์: 2560, เมษายน 15. ตำบลตาเบา

อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์

10. เอี้ย สัชชานนท์. อายุ 83 ปี. สัมภาษณ์: 2558, เมษายน 11. อดีตผู้ใหญ่บ้าน บ้าน
หนองใหญ่ ตำบลหนองใหญ่ อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์